

[p. 65]Seguint el rastre de la Sibil·la a Menorca*

<<http://notesdediari.files.wordpress.com/2008/06/seguint-el-rastre-de-la-sibilc2b7la-a-menorca1.pdf>>

“Per Sibil·les va enviant / i el Cèsar relació dóna / la vinguda del Cel brillant/ d’esta resplendent entorxa [...]”. Així s’expressa el personatge del Dimoni a l’inici de la *Comèdia de los Pastorells*, obra menorquina anònima del segle XVIII, redescoberta per Jordi Carbonell els anys seixanta remenant entre els papers de la biblioteca de l’Ateneu Barcelonès¹.

La popularitat del cant de la Sibil·la arreu dels Països Catalans durant tota l’Edat Mitjana, el fet que l’església de Menorca formàs part de la diòcesi mallorquina des de 1295 fins a 1795, i per la importància que la catedral de Palma hauria tengut com a centre creatiu i difusor de teatre religiós², era de suposar que el cant del *Jorn del Judici* s’havia representat també a Menorca³. I de fet, tenim testimonis de la representació d’altres drames litúrgics que es feien tant a Palma com a Maó⁴, però les greus mancances dels arxius eclesiàstics menorquins -molt malmesos, entre els saqueigs turcs de l’illa el segle XVI, les desamortitzacions del segle XIX, i la violència revolucionària de 1936-, i la manca d’evidències conegudes o estudiades, ni que fos explorant endins de la tradició popular, deixaven aquesta possibilitat en poc més que una suposició.

Tanmateix, aquestes evidències hi són, i demostren l’existència d’aquesta representació a Menorca, fins i tot, en una època relativament recent; un rastre que, paradoxalment i de manera soprenent, i tenint en compte la importància i l’interès que, sobretot en les darreres dècades, ha cobrat el cant de la Sibil·la arreu dels Països Catalans -tant a Mallorca com a la resta del territori, amb noves representacions a esglésies i catedrals-, a Menorca ha estat molt poc tengut en compte, i algunes proves, fins i tot, ignorades o oblidades.

La cita del principi d’aquest article, d’un text del segle XVIII, ens indica que, com a mínim, el personatge de la Sibil·la era conegut a l’illa de Menorca en aquella època⁵; altrament, no s’hi entendria la referència (ni el públic d’aleshores l’hagués entesa tampoc). Cent anys després, cap a finals del s. XIX, trobam en una altra obra menorquina, l’*Adoració de los Reis Magos*, de Roc Coll Orfila, inspirada en la primera -està pensada com una segona part d’aquella-, l’aparició, aquesta vegada sí, del personatge de la Sibil·la en diàleg amb Herodes, però, sense recitar la profecia del *Jorn*, sinó un altre⁶.

En ambdues obres, no obstant, l'aparició de la Sibil·la és molt superficial: no deixa de ser un rastre molt dèbil. Però enfront d'això, trobam, al *Die Balearen* de l'Arxiduc Lluís Salvador, una descripció del Nadal menorquí, on hi comenta que de “Sibil·les, com a Mallorca i com n’hi havia en el convent del Carme a Maó en temps dels frares, ja no n’hi ha més a cap església de Menorca”. I segueix: “Avui en dia hom anomena sibil·les els escolanets que en les matines solemnes de Nadal acompanyen fins a la trona els capellans que han de cantar les lectures”. El convent del Carme de Maó va ser desamortitzat el 1835, i tot el seu arxiu va passar a constituir el fons fundacional l’actual Biblioteca Pública de Maó; actualment, la majoria de manuscrits segueixen sense catalogar, i de moment, no ha estat possible localitzar cap document que certifiqui la informació de l'Arxiduc. No deixa de ser molt curiós, tanmateix, que aquesta dada no hagi estat mai mencionada.

Aquestes dades, les referències en les dues peces dramàtiques, i la que ens proporciona l'Arxiduc, conviden a pensar, amb poc marge pel dubte, que el personatge nadalenc de la Sibil·la va ser conegut i representat a Menorca fins, com a mínim, el primer terç del segle XIX. En paraules de Josefina Salord, amb la seva aparició en aquestes obres, la Sibil·la “passa de ser un referent teòric i conegut de la nostra tradició a adquirir consistència i veus reals”.

No obstant, mancava potser la font directa, en el sentit més positivista, que ens revelàs el cant menorquí de la Sibil·la, de la mateixa manera que el tenim a Mallorca; i aquest el trobam en una obra de teatre manuscrita del segle XVIII, d'autor desconegut, i fins a dia d'avui molt poc -per no dir gens- estudiada, titulada *Representació de la Nativitat del Fill de Déu en el Portal de Betlem* -la primera obra nadalenca conservada a Menorca-, i on s’hi mesclen diversos temes dramàtics d’origen medieval: la Processó dels Profetes, l’adoració dels pastors, i el diàleg entre la Sibil·la i l’Emperador; i és en diàleg entre aquests dos personatges que la Sibil·la entona la seva famosa profecia, interrompuda això, sí, per les exclamacions de l'emperador -fidel, per tant, formalment, al tema medieval-.

I igual que en el cas de la Sibil·la mallorquina no es pot obviar ni menysprear els factors d’oralitat que hi intervenen (Vicens: 2004), tot i que el text i les melodies han estat ja transcrits diverses vegades des de fa més d’un segle, l’examen que podem fer d’aquest document viucentista passa, necessàriament, per contemplar l’oralitat com un element determinant ja des del moment de la seva creació, i per la seva posterior difusió, donant així al cant de la Sibil·la que hi apareix un sentit molt

semblant que el que encara té a Mallorca (fig. 1).

La sorprenent similitud -però no exactitud- dels dos fragments de diàleg entre Sibil·la i Emperador, amb dos segles de diferència, i l'acotació, sense més indicacions, de "*puja a la trona i canta el Jorn*", ens remet, òbviament, a un coneixement no escrit

CONSUETA MALLORQUINA (S. XVI)

Emperador

Sibil·la, sense més temor,
en aquest lloc te'n pujaràs
i la veritat declararàs

Sibil·la (parlant)

Senyor, per dir les veritats
se perden les amistats

Emperador

Sibil·la, no tingues temor,
jo et jur a fe d'emperador,
i per més assegurar
la mia espasa et vull donar

(*Ara se n'apuja la Sibil·la i canta "Lo Jorn del Judici" que trobaran a 7.*)

OBRA MENORQUINA (S. XVIII)

Emperador

Sibil·la, en continent
en aquest lloc te'n pujaràs
i la veritat declararàs

Sibil·la

Sereníssim Emperador,
per dir ses veritats
se perden ses amistats

Emperador

Sibil·la, no tingas temor,
que et jur a fe d'Emperador,
i per més assegurar,
la mia espasa et vull donar,
i en aquest lloc te'n pujaràs
i la veritat declararàs.

(*Pren l'espasa i puja a la trona, i canta el Jorn*)

Fig. 1

de l'obra i del cant en sí: és evident que qui hagués d'interpretar el personatge de la Sibil·la *ja coneixia* com s'havia de cantar el Jorn.

Pel que fa a la conversa, el mecanisme repetitiu de l'Emperador en el fragment de l'obra del segle XVIII inclina a pensar que l'autor va plasmar per escrit quelcom que havia après de ma[p. 66]nera oral. Exemples com aquest en trobam molts al cançoner: peces dramàtiques, o parts d'elles, incorporades a la tradició cançonística -o simplement memorística-, i obres teatrals que es reescriuen a partir d'aquesta mateixa base (veure Cabra: 1990; Serrà i Campins: 1983); i és precisament en l'època de Nadal que ha estat prou remarcada la relació entre les nades i el teatre religiós (Massot: 1979; Romeu: 1952). A Menorca en particular hi tenim el cas de Francesc Camps i Mercadal, d'*Albranca*, que a principis del segle XX va recollir a Ferreries fragments d'una comèdia de Sant Josep i dels Pastorells; Baltasar Samper la tornaria recollir a Ciutadella (1932), com a nadala, apuntant-la com "*El dubte de Sant Josep*". Jaume Ayats (2009) ens explica que "forma part del conjunt de cançons més antigues de les festes nadalenques, algunes ja documentades en el segle XV". Precisament, si en remuntam a les consuetes mallorquines de s. XVI (Massot: 1983), i comparant-la amb la *Representació...* i les versions recollides per Camps i Mercadal i Samper, hi

trobam sempre el mateix fragment, de l'adoració dels pastors, amb els versos sempre amb la mateixa fórmula (fig. 2):

CONSUETA (XVI)	REPRESENTACIÓ (XVIII)	NADALA DE FERRERIES, 1918 (Camps i Mercadal)	SANT JOSEP VE DE FORA, 1932 (Samper-Ferrer)
Anem germans, alegrement, adorar Déu omnipotent.	Anem germans alegrement a adorar Déu omnipotent.		
Tomeu Jo li n'aport una perdiu que agafí dins un riu; donar-la-hi he de cor humil, sols que Josep sia content.	Jo li apporto an al minyó una coca i un flavó; l'hei aport de bon amó sols que Josep sia content.		
Tonet Jo li n'aport una porcella; molt ha que la tinc per barquera donar-la he a la partera, i açò molt alegrement.	Jo li daré de bon cor, aquest sarró que aport per que de mi es record per son infinit amor.		
Pasqual Jo li n'aport un anyell; cert que és gras i molt bell, donar-le-hi he per amor d'ell i Josep sia content.	[...] Jo qui som el quart Pastó, no tinc sinó una cóca; lleva-mé-la de la boca, per ser-lé an el Sant Minyó.	Jo som es pastor més gros, qui vénc per entre ses murtes, amb ses faldes curtes, curtes, i els mostatxos plens d'arròs.	Jo som el pastor petit, qui davall de ses parts planes. En duc unes grosses banyes i una pell per un vestit.
Guillem Jo li'n daré an el minyó una coca i un rotló, que aport en el meu sarró nous i vellanes compliment.	[...] Jo li aport alegrement, lo que mes m'estimava: es tamboret que tocava, sols que Josep estia content.	Jo qui som es quart pastor, que no tenc més que una coca, i me la llev de sa boca per donar-la al Sant Minyó	Jo som es pastor més gros, qui surt de per dins ses murtes, qui duc les faldetes curtes, i es mostatxos plens d'arròs.

Fig. 2

“Abres del cel”

El Cant de la Sibila que se'ns presenta en aquesta obra (fig. 3) difereix, relativament, de la versió que actualment es canta a Mallorca, però no tant de texts més antics que també ens han arribat, com les dues versions recollides al Cançoner Popular de Mallorca, vol. IV. Hi trobam algunes confusions i interpretacions que només poden respondre al fet d'una transcripció feta a partir només de la transmissió oral del cant: la confusió entre “*parrà qui haurà / parrà qui no haurà*”, vigent encara a Mallorca, però també algunes de més curioses i que només es poden explicar des de l'oralitat, com l'extrafolària imatge dels “*Arbres del cel venir veureu*” de la setena estrofa, que no es troba en cap altra versió del text coneguda. En canvi, però, a una de les versions del CPM, recollida a Lluçmajor, hi ha un vers que resa: “*Aprés, del cel venir veureu, / amb gran cort el Fill de Déu; / brillant amb sa magestat / de lo seu cos glorificat*”. Molt probablement, els menorquins del segle XVIII ja no coneixien el significat de la paraula “après”, així que en qualque moment es degué optar per *fer-la entenedora*, per bé que amb un resultat una mica estrambòtic.

*El jorn del judici parrà
qui no haurà fet servici.*

Jesucrist, Rei universal,
home ser Déu, i eternal
del cel vindrà per judicar
i a cada u lo just darà.

Ans del Judici Anticrist
vindrà i farà lo món trist,
i fer-se ha com a Déu servir,
qui no'l creurà fer-lo ha morir.

Lo seu reinar serà molt breu,
i dins poc temps lo poder seu
màrtirs moriran tots a un lloc
aquell Elies i Haenoc.

El Sol perdrà sa claredat
mostrant-se fosc, i alterat,
la lluna no darà claror
i tot lo món serà tristor.

Gran foc del cel davallarà;
mar, rius, fonts, cremarà.
Les plantes mostraran senyal
contra son llur
natural.

Lo foc encès, i molt ardent,
mesclat amb sofre molt pudent,
tota la terra cremarà
que ningú en el món restarà.

Abres del cel venir veureu,
amb los àngels lo fill de Déu,
mostrant la sua magestat
amb lo seu cos glorificat.

Mare de Déu pregau per nos,
vos qui sou mare de pecadors,
que bona sentència tinguem
i que el paradís posseïgam.

Mon cor saltarà d'espant,
trobant-se ma llengua tremolant,
que sols el mot no puc formar
volent del juí final parlar.

Humil verge qui heu parit
a Jesús infant aquesta nit,
voleu a vostron fill pregar
que dels inferns nos vulla aguardar.

*El jorn del judici parrà
qui haurà fet servici.*

Fig. 3

També és curiosa la novena estrofa (*Mon cor saltarà d'espant*), aquesta sí, una “innovació” del cantor/transcriptor -no sabem si era la mateixa persona- que no trobam en cap altre text, i que potser li dóna un aire més “mundà”, i alhora, terrorífic (la pròpia Sibil·la té por del Judici). Les estrofes sisena i vuitena no les trobam als texts mallorquins del CPM, però sí al cant de l'Alguer⁸.

Tot plegat fa que puguem imaginar un escenari on, tot i el fet que existissin còpies escrites del Cant de la Sibil·la ja des d'època medieval, arreu dels Països Catalans -també a Menorca- hi circulassin versions complementàries que permetien l'intercanvi i l'acoplament o eliminació⁹ d'estrofes.

L'illa de Menorca, per tant, no quedava fora d'aquest context, sinó que, com ja s'havia suposat, també va fer viure, reinventar i adaptar el Cant de la Sibil·la durant segles. Una tradició truncada durant més de cent anys, però que, segurament per la rellevància que ha cobrat la Sibil·la a Mallorca, torna a treure el cap a les esglésies menorquines, i així, aquest passat Nadal de 2010 s'ha tornat a interpretar a tres parròquies: Fornells, El Toro i a Santa Maria de Maó, en aquesta darrera, en la versió menorquina del segle XVIII.

***Amadeu Corbera és musicòleg**

Bibliografia

AYATS ABEYÀ, Jaume [dir.] (2006): *La Sibil·la i les Matines a Mallorca* [DVD]. Palma: Departament de Cultura del Consell de Mallorca.

AYATS ABEYÀ, Jaume (2009): *Explica'm una altra cançó. Tió, Nadal i Reis*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.

CABRA MARTORELL, Enric (1990): "Reminiscències de la Representació de la Mort i d'altres peces teatrals en el cançoner de Francesc d'Albranca" a *Revista de Menorca*, II, Maó: Institut Menorquí d'Estudis: p. 157-166.

CABRA MARTORELL, Enric (1993): "Entorn d'una còpia menorquina siscentista de les *Coples del davallament*" a *Revista de Menorca*, II, Maó: p. 329-360.

CAMPS I MERCADAL, Francesc (2007): *Folklore menorquí: de la pagesia*, vol I. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

CARBONELL, Jordi (novembre 1964): "La cultura a Menorca" a *Serra d'Or*, 11. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: p. 13-24.

d'HABSBURG-LORENA, Lluís Salvador (2003): "L'illa de Menorca. Part general.", a *Les Balears descrites per la imatge i la paraula*. Palma: Grup Serra.

GINARD BAUÇA, Rafel (1983): *Cançoner Popular de Mallorca. Vol. IV*. Palma: Editorial Moll.

GUARNER SANCHIS, Manuel (1965): *El cant de la Sibil·la. Antiga cerimònia nadalenca*. València: Institución Alfonso el Magnánimo.

[p. 67] LÓPEZ CASASNOVAS, Joan Francesc (juliol-agost 2002): "El teatre a Menorca, ahir i avui" a *Serra d'Or*, 511-512, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: p. 39-43.

MANGUÁN, Josep (4/3/1989): "Reapareix un important manuscrit de teatre popular religiós", a *Menorca*, Maó: Editorial Menorca: p. 18.

MARTÍN MARTINEZ, Xavier, ed. (2001): Coll i Orfila, Roc: *Adoració de los Reis Magos*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

MARTÍN MARTINEZ, Xavier, ed. (2005): *Comèdia de los Pastorells*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis.

MAS I VIVES, Joan [coord.] (2006): *Diccionari del Teatre de les Illes Balears*, vol. I-II. Palma: Lleonard Muntaner, editor.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1962): "Notes sobre la supervivència del teatre català antic" a *Estudis Romànics*, XI. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: p. 49-101.

MASSOT I MUNTANER, Josep [dir.] (1972): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1983): *Teatre medieval i del Renaixement*. Barcelona: Edicions 62.

ORFILA PONS, Antoni (31/12/1933 i 4/1/1934): "Coses de la terra. De Nadal". Secció a la "*Página Menorquina*" d'*El Bien Público*.

PONS, Antoni-Joan (2001): "El teatre popular menorquí entre els segles XVIII i XIX: l'obertura de la tradició", a ROSSICH, Albert, dir.: *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel: Edition Reichenberger.

SALORD RIPOLL, Josefina i LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. (1981): *Enciclopèdia de Menorca. Literatura I*. Menorca: Obra Cultural Balear.

SALORD RIPOLL, Josefina (gener-juny 2001): "Presentació d'*Adoració de los Reis Magos* de Roc Coll i Orfila. Introducció i edició a cura de F. Xavier Martín Martínez", a *Revista de Menorca*, 85 (I), Maó: Institut Menorquí d'Estudis: p. 203-206.

SAMPER, Baltasar i FERRER, Andreu (2005): *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, vol XV. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VICENS VIDAL, Francesc (2004): *El cant de la Sibil·la a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1999): *El llibre de Nadal*. Barcelona: Editorial Alta Fulla.

Notes

¹ MASSOT I MUNTANER, Josep (1962: 66)

² “L’opinió del professor R. B. Donovan és que les Illes Balears, concretament Palma de Mallorca, serien un dels principals centres del teatre litúrgic al llarg de l’Edat Mitjana. I pens, particularment que la nostra illa de Menorca no ha restat aliena a aquesta tradició i a la seva influència. [...]”. MARTÍN MARTÍNEZ, F. Xavier (2001: 25).

³ “El drama dels Pastorells, nades, i molt versemblantment, el cant de la Sibil·la, haurien constituït les peces del cicle de Nadal centrades en el naixement de Jesucrist”. SALORD RIPOLL, Josefina (1981): *Enciclopèdia de Menorca. Literatura I*. Menorca: Obra Cultural Balear: 76.

⁴ CABRA MARTORELL, Enric (1993): “Entorn d’una còpia menorquina siscentista de les *Coples del davallament*” a *Revista de Menorca*, II, Maó: p. 329-360.

⁵ Més envant torna a haver-hi una altra referència a la Sibil·la; és en resposta a una pregunta de Sant Josep, que el Pregoner contesta: ”Jo vos lo diré, lo bon vell: / per Sibil·les ha sabut / que el seu poder va perdut, puis que s’espera un major Rei.” MARTÍN MARTÍNEZ, F. Xavier (2005)

⁶ L’escenificació és més o manco la mateixa: la Sibil·la amb l’espasa descrivint el futur. Però aquí, més aviat, el que fa és una maledicció cap a Herodes, ja que acaba amb una seriosa advertència cap al monarca: “Tremola, pues, rei malvat, / tremola que el teu govern / ha d’anar a parar a l’infern / per tota l’eternitat.”

⁷ SALORD RIPOLL, Josefina (2001: 204)

⁸ També els podem trobar a la versió de la Sibil·la afegit a les successives edicions del *Llibre dels Bons Amonestaments* d’Anselm Turmeda, que entre els segles XV i XIX va ser molt popular arreu dels Països Catalans, sobretot entre els infants.

⁹ Francesc Vicens (2004: 90), sobre el cant actual de la Sibil·la Mallorca, explica que “[...] disposam d’un únic text, però segons els diferents criteris de cada indret presenta variants en tres aspectes: en el nombre d’estrofes que s’escullen (que oscil·la entre tres i vuit), en la manera de recitar el primer verset [...] i en les variants puntuals de determinats mots”. La variabilitat, per tant, pareix intrínseca al Cant de la Sibil·la.